Науковий вісник Ужгородського університету
Серія Біологія, Випуск 36, 2014: 56–58
© Куртяк Ф. Ф., Бондар П. П., 2014

УДК 597.591.9

ІХТІОФАУНА ЗАКАРПАТТЯ: РАРИТЕТНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПРИНЦИПИ ОХОРОНИ

Куртяк Ф. Ф., Бондар П. П.

Іхтіофауна Закарпаття: раритетні категорії та принципи охорони. *—Куртяк Ф. Ф., Бондар П. П. — У зв'язку з опублікуванням третього видання Червоної книги України та формуванням Регіонального списку рідкісних видів тварин проведена переоцінки багатства іхтіофауни регіону. Показано, що частка раритетного компоненту у іхтіофауні Закарпаття зросла за рахунок збільшення кількості зникаючих видів. Запропоновано заходи зі збереження іхтіофауни Закарпаття, серед яких основна роль належить створенню сітки іхтіологічних заказників і заповідників.*

Ключові слова: *іхтіофауна, раритет, індекс багатства*

Адреса: *Ужгородський національний університет, вул. А. Волошина, 54, м. Ужгород, 88000, Україна; e–mail: kurtyak@mail.ru*

Pisces of the Ukrainian Carpathians: Categories Of Rarities And Principles Of Guard. —Kurtyak F., Bondar P. — *In connection with the publication of the third edition of the Red book of Ukraine and forming of the regional list of rare types of animals there is a проведенна overvalue of riches of finfishess of region. It is rotined that the percent of guard component of вфауне finfishess of region grew due to the increase of amount of vanishing kinds. Measures are offered on the maintainance of finfishess of Zakarpat'ya, among which a basic role belongs to creation of net of ichthyological заказників and preserves.*

Key words: *finfishess, rarity, index of riches*

Address: *Uzhhorod National University, 54, Voloshyn Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine; e–mail: kurtyak@mail.ru*

Вступ

Своєрідні умови існування, насамперед гірський характер місцевості, швидка течія та інші особливості гідрологічного режиму, висока насиченість води киснем та бідність на біогени, кам'янисті, рідше пісочні чи мулисті ґрунти, разом з слабким розвитком у воді рослин, бідністю планктону, недостатнім розвитком бентосу – все це визначає формування видового складу круглоротих та риб гірських річок загалом та річок Закарпаття, зокрема [1, 5, 6, 8, 24].

Єдиною монографічною працею, яка дає уявлення про іхтіофауну Закарпаття на початок XX століття, є книга відомого угорського натураліста В. Владикова [1, 24]. Спеціальних досліджень з іхтіофауни Закарпаття не проводили, однак відомості з даного питання знаходимо у окремих роботах [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24]. Найбільш повними публікаціями, де наводиться перелік 40 видів круглоротих та риб, що трапляються у басейні річки Тиси є роботи В. Владикова [24] та Е. К. Власової [2]. Поряд з цим, на світовому самміті із сталого розвитку у Йоганнесбурзі у 2002 р. та на Генеральній асамблеї ООН у 2005 р. була схвалена глобальна мета щодо досягнення до 2010 р. суттєвого зменшення втрат біорізноманіття. У зв'язку з цим 2010 р. оголошено ООН Міжнародним роком біорізноманіття з метою привернення уваги країн світу до нагальної проблеми збереження біотичної складової довкілля, яка є основою для існування людства на планеті [22]. З метою збереження видової різноманітності диких тварин у природі та цілісності біоценозів, у сукупності яких вони існують, у 1976 році заснована, а у 1980 вперше опублікована Червона книга України [20]. На її сторінки були занесені 85 видів (підвидів) тварин. Це видання стало сигналом турботи і символом боротьби за збереження живої природи, без якої неможливе існування біосфери взагалі та людства зокрема. Постановою ВРУ від 29 жовтня 1992 року затверджено Положення про Червону книгу України, що є основним державним документом з питань охорони тваринного та рослинного світу. Протягом останніх десятиліть чимало фауністичних елементів, що нещодавно були відносно звичними, стали рідкісними чи зникаючими. Після 1980 року було критично переглянуто список видів (підвидів) тварин і у 1994 році вийшло у світ друге видання Червоної книги України. На його сторінки потрапили представники 382 видів тварин [21]. У наш час Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (№ 313 від 17.06.2009 р.) "Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)" затверджений перелік з 542 видів, що занесені до третього видання Червоної книги України, яка побачила світ дещо пізніше [22]. До першого видання ЧКУ (1980), не входив жоден вид риб; другого – 2 види круглоротих (1 з фауни Закарпаття) та 32 риб (9 з фауни Закарпаття); третього - 2 види круглоротих (1 з фауни Закарпаття) та 69 риб (18 з фауни Закарпаття). Варто відмітити, що з подання Управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області, 7 серпня 2009 року XXV сесією Обласної Ради V скликання затверджено "Перелік видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області" (після Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (№ 313 від 17.06.2009 р.) "Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)") до якого увійшли у тому числі і 2 види риб – рибець та берш. Однак, берш внесений у

третє видання Червоної книги України, дублювання його у регіональному червоному списку є недоречним; рибець вказаний без зазначення підвидового рангу (як в українській так і латинській назві), що робить затверджений список риб непридатним для практичного використання.

У зв'язку з наведеним, на нашу думку, актуальним є проведення переоцінки багатства іхтіофауни регіону.

Матеріали та методи.

Багатство іхтіофауни оцінюється нами у вигляді індексу багатства - $I=ab$, де a – кількість видів з ЧКУ; b – частка видів з ЧКУ із загальної кількості видів. Контрольний список іхтіофауни області, створений на основі аналізу літературних джерел, вивчення та перевизначення музейних колекцій, обробки результатів оригінальних польових досліджень, нараховує 77 видів.

Результати та їх обгоорення.

За категоріями з другого видання ЧКУ 10% видів з теренів Закарпаття належали до зникаючих (Лосось дунайський - *Hucho hucho* (Linnaeus, 1758)); 50% - вразливі (Стерлядь прісноводна - *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; Ялець-андруга європейський - *Telestes souffia* (Valenciennes, 1844); Умбра - *Umbra krameri,* Walbaum, 1792*;* Харіус європейський - *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758)*;* Йорж смугастий - *Gymnocephalus schraetser* (Linnaeus, 1758)); 40% видів до категорії рідкісні (Мінога угорська - *Eudontomyzon danfordi* Regan, 1911; Пічкур дунайський довговусий - *Gobio uranoscopus frici* Vladykov, 1925; Чоп малий - *Zingel streber* (Siebold, 1863); Чоп великий - *Zingel zingel* (Linnaeus, 1758)) (рис. 1.).

Види круглоротих та риб з теренів Закарпаття у третьому виданні ЧКУ наступним чином розподілені по категоріям: 47,4% - вразливі (Марена дунайсько-дністровська - *Barbus petenyi* Heckel, 1852*;* Марена звичайна - *Barbus barbus* (Linnaeus, 1758); Карась золотий - *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758); Пічкур білоперий дністровський - *Romanogobio kesslerii keslerii* (Dybowski, 1862); Ялець звичайний - *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758); Ялець-андруга європейський - *Telestes souffia* (Valenciennes, 1844)*;* Харіус європейський - *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758); Минь - *Lota lota* Linnaeus, 1758; Йорж смугастий - *Gymnocephalus schraetser* (Linnaeus, 1758)); 31,6% - зникаючі (Мінога угорська - *Eudontomyzon danfordi* Regan, 1911; Стерлядь прісноводна - *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; Пічкур дунайський довговусий - *Gobio uranoscopus frici* Vladykov, 1925; Гольян озерний - *Eupallasella perenurus* (Pallas, 1814); Лосось дунайський - *Hucho hucho* (Linnaeus, 1758); Судак волзький, Берш - *Sander volgensis* (Gmelin, 1789)); 15,7% - рідкісні (Умбра - *Umbra krameri,* Walbaum, 1792*;* Чоп малий - *Zingel streber* (Siebold, 1863); Чоп великий - *Zingel zingel* (Linnaeus, 1758)); 5,3% - неоцінені (Йорж карпатський - *Gymnocephalus baloni* Holčík et Hensel, 1974) (рис. 1.).

Частка раритетного компоненту у іхтіофауні Закарпаття поповнилася за рахунок нових видів, що внесені до ЧКУ (2009). До категорії вразливі додано 6 видів (Марена дунайсько-дністровська - *Barbus petenyi* Heckel, 1852; Марена звичайний - *Barbus barbus* (Linnaeus, 1758); Карась золотий - *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758); Пічкур білоперий дністровський - *Romanogobio kesslerii keslerii* (Dybowski, 1862); Ялець звичайний - *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758); Минь - *Lota lota* Linnaeus, 1758); зникаючі - 2 види (Гольян озерний - *Eupallasella perenurus* (Pallas, 1814); Судак волзький, Берш - *Sander volgensis* (Gmelin, 1789)) та 1 вид до категорії неоцінені (Йорж карпатський - *Gymnocephalus baloni* Holčík et Hensel, 1974). Поряд з цим, природоохоронний статус з рідкісного до зникаючого піднято для двох видів (Мінога угорська - *Eudontomyzon danfordi Regan, 1911;* Пічкур дунайський довговусий - *Gobio uranoscopus frici Vladykov, 1925);* з вразливого до зникаючого для одного виду (Стерлядь прісноводна - *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758). Природоохоронний статус з вразливого до рідкісного зменшений для одного виду (Умбра - *Umbra krameri,* Walbaum, 1792). Для інших 6 видів природоохоронний статус залишився незмінним.

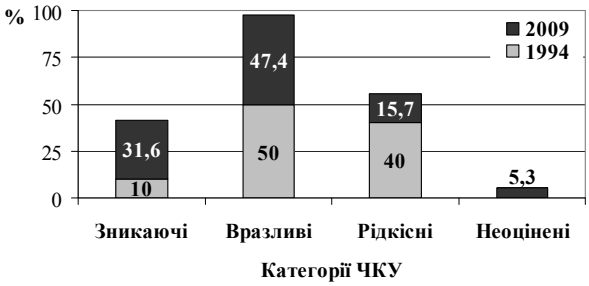

Рис. 1. Розподіл іхтіофауни Закарпаття за категоріями охорони

Таким чином, в іхтіофауні Закарпаття у 3,2 рази зросла частка зникаючих видів; майже не зазнала змін частка вразливих; у 2,5 разів зменшилась частка рідкісних видів та вперше з'явились види категорії неоцінені. Підсумовуючи, зауважимо, що частка раритетного компоненту у іхтіофауні Закарпаття зросла за рахунок збільшення кількості зникаючих видів. Крім того, до другого додатку Бернської конвенції, як такий, що потребує особливої охорони, внесений 1 вид (*U. krameri*), до третього додатку, як ті, що потребують охорони - 23 види (Стерлядь прісноводна - *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; Гірчак амурський звичайний - *Rhodeus sericeus amarus* (Pallas, 1776); *Марена дунайсько-дністровська - Barbus petenyi* Heckel, 1852; Пічкур дунайський довговусий - *Gobio uranoscopus frici* Vladykov, 1925; Пічкур світлоплавцевий дунайський - *Romanogobio albipinnatus vladykovi* Fang, 1943; Пічкур білоперий дністровський - *Romanogobio kesslerii keslerii* (Dybowski, 1862); Синець звичайний - *Ballerus ballerus (Linnaeus, 1758)*; Білоочка звичайна - *Ballerus sapa* (Pallas, 1814); Бистрянка звичайна - *Alburnoides bipunctatus* (Bloch, 1782); Вівсянка срібна - *Leucaspius delineatus* (Heckel, 1843); Жерех звичайний - *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758); Підуст звичайний - *Chondrostoma nasus* (Linnaeus, 1758); Ялець-андруга європейський - *Telestes souffia* Valenciennes, 1844; Чехонь шаблеподібна - *Pelecus cultratus* (Linnaeus, 1758); *Щипівка звичайна - Cobitis taenia* Linnaeus, 1758 (s.l.); Щипівка балканська - *Sabanejewia balcanica* (Karaman, 1922); Сом звичайний європейський - *Silurus glanis* Linnaeus, 1758; Чудський сиг - *Coregonus maraenoides* Polyakov, 1874; Харіус європейський - *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758); Лосось дунайський - *Hucho hucho* (Linnaeus, 1758); Підкамінщик пістрявоплавцевий - *Cottus cf. poecilopus* Heckel, 1837; Чоп малий - *Zingel streber* (Siebold, 1863); Чоп великий - *Zingel*

zingel (Linnaeus, 1758)). Один вид (*A. ruthenus*) занесений до Червоної книги МСОП, як вразливий, нечисельні популяції якого займають незначну площу та продовжують скорочувати чисельність через фрагментацію ареалу (категорія: VU A1c+2d). Крім наведених вище, за нашими даними, особливої охорони у межах Закарпаття потребують наступні 3 підвиди риб: Рибець звичайний - *Vimba vimba vimba (Linnaeus, 1758);* Форель струмкова - *Salmo trutta morfa fario Linnaeus, 1758;* Форель озерна - *Salmo trutta morfa lacustris Linnaeus, 1758.*

Підводячи підсумок, відмітимо, що індекс багатства іхтіофауни басейну р. Тиси у межах Закарпаття з кожним наступним виданням Червоної книги України зростає, так після першого видання (1980) він становив 0; після другого (1994) – 1,30, а наразі, після третього видання (2009) індекс багатства іхтіофауни складає 4,69.

Серед заходів зі збереження генофонду іхтіофауни Закарпаття, як і всієї біоти, генеральним є поліпшення загального екологічного стану у регіоні. Крім того, важливу роль повинно відіграти створення сітки іхтіологічних заказників і заповідників. Як наші дослідження так і роботи попередніх авторів [8] свідчать, що існує потреба у створенні кількох іхтіологічних заказників, зокрема: на р. Уж - від с. Зарічево до с. Ворочево; на р. Тур'ї (від витоків до гирла); на р. Тиса (від витоків до с. Королево); на р. Латориця (від витоків до м. Свалява) [6]; на р. Іршава (від витоків до м. Іршава); на р. Боржава (від витоків до с В. Ком'яти); на р. Ріка (від витоків до с. Липча); на р. Тереблі (від витоків до верхів'я Тереблянського водоймища); на р. Тересва (від витоків до с. Червона); на р. Мала і Середня Шопурки (від витоків до с. Кобилецька Поляна).

Не менш важливим є штучне відтворення раритетних видів риб. Перші кроки у цьому напрямку зроблені, у 2009 році пройшла конкурсний відбір науково-технічною радою Управління аквакультури, використання та відтворення водних живих ресурсів Державного комітету рибного господарства України, науково-дослідна тема "Наукові дослідження особливостей поширення дунайського лосося, струмкової форелі, харіуса в річкових системах карпатського регіону та рибницько-біологічне обґрунтування щодо ефективного відтворення їх популяцій" подана нещодавно створеним Головним державним управлінням охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства в Закарпатській області. Все це, разом з посиленням охорони риб, яка ще знаходиться на низькому рівні, налагодженням контролю за станом іхтіофауни фахівцями-іхтіологами, які, на жаль, відсутні у Головному державному управлінні Закарпатдержрибоохорони, допоможе зберегти і відтворити унікальну для України фауну риб Закарпаття.

1. *Владыков В.* Рыбы Подкарпатской Руси и их главнейшие способы ловли. – Ужгород, 1926. – 151 с.

2. *Власова Е. К.* Материалы по ихтиофауне Закарпатья // Научные записки Ужгородского университета. –1956. – Т. 16. – С. 3–38.

3. *Данко И. А.* Заметки по систематике рыб Закарпатья // Доклады и сообщения Ужгородского университета. – 1957. - №1. – С. 45-47.

4. *Колюшев І. І.* Короткий визначник риб Закарпатської області. – Ужгород: УжНУ, 1949. – 53 с.

5. *Конов В. А.* Рыбы Закарпатской Украины // Рыбное хозяйство. – 1946. - №7. – С. 34-37.

6. *Куртяк Ф. Ф., Талабішко Є. М., Стегун В. І., Великопольський І. Й.* Іхтіофауна басейну річки Латориці в межах України // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. - 2009. - Випуск 50. - С. 85-94

7. *Мовчан Ю. В.* Современный видовой состав круглоротых и рыб бассейна реки Тисы в переделах Украины // Вопросы ихтиологии. – Т. 40, №1. – 2000. – С. 121–123

8. *Мовчан Ю. В.* Сучасний стан іхтіофауни Закарпаття та деякі заходи по її збереженню // Міжнародна конференція: Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (Ужгород, 13–16 вересня 1993 р.). – Ужгород. – 1993. – С. 147–150

9. *Мовчан Ю. В., Манило Л. Г., Смирнов А. И., Щербуха А. Я.* Круглоротые и рыбы. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. – Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. – 241 с.

10. *Паламарчук В. И.* Материалы к познанию рыб Закарпатской области // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отделение биологии. – 1953. – Т. 58, Вып. 5. – С. 35-37.

11. *Татарінов К. А.* Фауна хребетних заходу України: екологія, значення, охорона. – Львів: Львівський університет, 1973. – 257 с.

12. *Турянин І. І.* Риби карпатських водойм. - Ужгород: Карпати, 1982. - 144 с

13. *Фауна Украины.* В 40 т. Т. 8. Рыбы. Вып. 3. Вьюновые, домовые, икталуровые, пресноводные угри, конгеровые, саргановые, тресковые, колюшковые, игловые, гамбузневые, зеусовые, сфиреяовые, кефалевые, атерюювые, ошибневые / Мовчан Ю. В. – Киев: Наук. думка, 1988. – 368 с. – ISBN 5–12–000852–6 (т. 8, вып. 3). ISBN 5–12–000269–2.

14. *Фауна Украины.* В 40 т. Т. 8. Рыбы. Вып. 5. Окунеобразные (бычковидные), скорпенообразные, камбалообразные, присоскопероообразные, удильщикообразные / Смирнов А. И. – Киев: Наук. думка, 1986. – 320 с.

15. *Фауна України.* В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 1. Личинкохордові (асцидії, апендикулярії), безчерепні (головохордові), хребетні (круглороті, хрящові риби, костисті риби — осетрові, оселедцеві, анчоусові, лососеві, харіусові, щукові, умброві) / Павлов П. Й. – К.: Наук. думка, 1980 – 352 с.

16. *Фауна України.* В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина 2. Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, короп, гіпофтальміхтис, аристихтис / Мовчан Ю. В., Смірнов А. І. – К.: Наук. думка, 1983. – 360 с.

17. *Фауна України.* В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина І. Плітка, ялець, гольян, краснопірка, амур, білизна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Мовчан Ю. В., Смірнов А. І. – К.: Наук. думка, 1981 – 428 с.

18. *Фауна України.* В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 4. Окунеподібні: окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні / Щербуха А. Я – К.: Наук. думка, 1982. – 384 с.

19. *Харченко Т. А., Карпезо Ю. И., Ляшенко А. В.* Гидробиота р. Тисы и ее изменения в условиях антропогенного пресса / Гидробиологический журнал. – 2003. – Т. 39, №3. – С.11–26.

20. *Червона книга Української РСР.* – Київ: Наукова думка, 1980. – 504 с.

21. *Червона книга України.* Тваринний світ. – Київ: Українська енциклопедія, 1994. – 462 с.

22. *Червона книга України.* Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова — К.: Глобалконсалтинг, 2009.– 600 с.

23. *Koščo J., Balázs P., Ivanec O., Kovalčuk A., Manko P., Terek J.* Príspevok k poznaniu rýb tokov Zakarpatskej oblasti Ukrajiny // Acta facultatis studiorum Humanitatis et naturae universitatis Prešoviensis. Prírodné vedy XL. – Prešov, 2004. – P. 138–152

24. *Vladykov V.* Poisons de la Russie sous-carpathique (Tchecoslovaquie) // Mem. Soc. Zool. France. – 1931. – V. 29. – P. 217–374.

Отримано: 15 травня 2014 р.
Прийнято до друку: 5 червня 2014 р.